

קרבן הבהמה, העוף והמנחה

א. אחד המרבה ואחד הממעיט

מסכתות זבחים ומנחות, כידוע, מפרטות את דיני קרבנות הבהמה והעוף (זבחים), והלכות המנחות (מנחות). והנה, בסוף מסכת מנחות, אנו מוצאים ביטוי ליחס שבין קרבנות אלו (מנחות קי, א):

אמר בעולת בהמה אשה ריח ניחות, ובעולת עוף אשה ריח ניחות, ובמנחה אשה ריח ניחות, לומר לך: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים.

מלשון המשנה עולה, כי לעומת המנחות, נחשבים קרבנות העוף ל'ריבוי', וכך נחשבים קרבנות הבהמה לעומת קרבנות העוף. בשל יחס זה, אשר נושב לכאורה משוויים הממוני של הקרבנות, צריכה המשנה לומר שמכל מקום העיקר אינו שווי הקרבן כי אם שיכוון אדם לבו לשמים.

משנה זו, המסדרת את הקרבנות השונים בציר אחד – בהמה עוף ומנחה, מעוררת את השאלה האם יחס זה משקף רק את מידת המוכנות לנתינה ולהקרבה המתגלה אצל האדם המקריב, או שמא מדובר בגורם בעל משקל הלכתי. בלשון אחרת: האם אפשר יהיה להבחין בהבדלים הלכתיים הנוצרים לאורך הציר שאותו משרטטת המשנה? או שמא מדובר בשלשה מיני קרבנות, אשר עומדים כל אחד לעצמו, עם ההלכות הייחודיות התואמות לו?

ב. דיני קדימויות

השלכה ראשונה ובולטת של הציר בהמה-עוף-מנחה אנו מוצאים במשנה בפרק העשירי בזבחים (פט, א):

המעשר קודם לעופות, מפני שהוא זבח ויש בו קודש קדשים דמו ואימוריו; העופות קודמין למנחות, מפני שהן מיני דמים.

רש"י על אתר (ד"ה מפני) מבאר, כי המשנה מייחסת שתי עדיפויות למעשר הבהמה על פני קרבנות העוף: ראשית, המעשר הוא מין בהמה, ורוב הקרבנות באים מבהמה.

שנית, גם דמו וגם אימוריו ניתנים למזבח. הסיבה השנייה, כפי שהעיר רש"י (ד"ה ויש), מועילה רק בהתנגשות שבין מעשר לבין חטאת העוף. עולת העוף, אשר ניתנת כולה על גבי המזבח, אינה גרועה לכאורה מן המעשר. בקדימות העופות למנחות מסביר רש"י (ד"ה שהן) הסבר הנראה דומה להסברו הראשון: "מיני דמים - כפרתן מרובה". נראה שכוונת רש"י לומר, כי מאחר ורוב הקרבנות מכפרים על ידי דמים, על כן נודעה עדיפות לקרבן בעל דמים על פני מנחה שאין בה דמים.

אלא שדברי רש"י אינם ברורים: מה בכך שרוב הקרבנות הינן בהמות, או שרוב הכפרה נעשית בדמים? סוף סוף המשנה שבה אנו עומדים אינה עוסקת בתדיר קודם, אלא ככותרתה, ב'מקודש קודם'. מדוע הבהמות מקודשות מן העופות והעופות מן המנחות?

לולא דברי רש"י, נראה כי התשובה מתבארת מתוך דין אחר, המובא בהמשך הפרק (ז, ב):

לנדבה, פרים קודמין לאילים - שכן נתרבו בנסכים, וכן אילים לכבשים, כבשים לשעירים - שכן נתרבו באליה.

כלומר, העובדה כי בקרבן מסוים יש כמות רבה יותר של 'אכילת מזבח', מעניקה לו 'ריבוי קדושה' על פני חברו. זאת, אף על פי שבמקרה המדובר שתי הבהמות הינן עולה. גם כאן מיאן רש"י בפירוש זה, והסביר כי מאחר ובחטאות ואשמות מעניקים הכבשים אחוז גבוה יותר מגופם למזבח, נעשה מינם משובח יותר גם לעניין עולה.

אמנם, אם נקבל את דברי הגמרא כפשוטם, הרי שנמצאנו למדים כי ריבוי בשר למזבח מוביל לריבוי קדושה. לאור זאת מובן היטב מדוע קודמים הזבחים לעופות, וכפשוט המשנה. הם מין זבח, ועל כן לעולם יהיה חלק המזבח בהם גדול יותר. אף בהתנגשות בין מעשר בהמה לעולת העוף, למרות שמבחינה יחסית העוף מעלה חלק גדול יותר, מכל מקום מין הבהמות נחשב כמקודש יותר למזבח. כך גם ביחס שבין עופות למנחות. הדם נחשב כ'אוכל' חשוב יותר מאשר הקמח¹. על כן, קודמים העופות למנחות מצד שהן מיני דמים, אף אם במנחת כהן, לדוגמא, מועלה למזבח יותר 'חומר' מאשר בחטאת העוף.

דין זה, אם כן, של קדימות הבהמה לעוף והעוף למנחה, יכול להוות דוגמא

¹ שמא יש להוסיף כי 'הדם הוא הנפש', ועל כן הבאת הדם נחשבת כהבאת תמצית העוף למזבח. מבחינה זו, אף חטאת העוף מועלית על גבי המזבח.

ראשונה לציר 'בהמה - עוף - מנחה', הנובע מהשינוי באיכות הקרבן. אלא שכאמור רש"י מיאן בקישור זה, והעדיף לטעון כי סדר הקדימויות נובע ממספר הקרבנות המובאים מכל מין.

ג. הלכות מומים

דין נוסף אשר הלכותיו משתנות על גבי הציר הנ"ל, הינו פסול בעל מום. לגבי בהמה, מונה הרמב"ם בריש פרק ב של הלכות איסורי מזבח שבעים ושלושה מומים הפוסלים. העוף, לעומת זאת, אינו נפסל אלא במחוסר אבר, וכפי שפוסק הרמב"ם שם בריש פרק ג:

אין המומין פוסלין בעוף, וכן אחד הזכר ואחד הנקבה בעוף, שלא נאמר תמים זכר אלא בבהמה בלבד. במה דברים אמורים, במומין קטנים. אבל עוף שיבש גפו או נסמית עינו או נקטעה רגלו, אסור לגבי המזבח, שאין מקריבין חסר כלל.

העוף נפסל אך ורק בהיותו חסר אבר. כלומר, כשמבחינה מסוימת אינו עוף עוד. הבהמה, לעומת זאת, נפסלת אף כשגופה אינו יפה ומהודר. לשון אחר, חשיבות גופו של העוף הינה רק על מנת שאכן יוגדר כעוף. בבהמה, לעומת זאת, הגוף הינו בעל חשיבות בפני עצמו, אף במומים שאינם פוגעים בהגדרתה כבהמה².

לכשנעייין בדיני המנחות נמצא, כי אין בהם דין המקביל באופן פשוט לדיני מומים. במקום אחד מסתפקת הגמרא האם יש לראות פסול מסוים כנובע מהלכות מום (מנחות פה, ב):

ואם התליעה - פסולה... בעי רבא: הקדישו, מהו שילקה עליו משום בעל מום? כיון דפסול כבעל מום דמי, או דלמא אין בעל מום אלא בבהמה? תיקו.

מדוע מציע רבא לומר שאין בעל מום אלא בבהמה? נראה, כי היסוד לאפשרות זו נמצא בהנחה, שגופן של המנחות אינו חשוב, וממילא לא שייך כי יהיו בעלות מום. את הפסול בהעלאת מנחה שהתליעה יש לתלות לא בחסרון במנחה, שאינה מהודרת או שלימה, אלא בכך שהעלאת קמח מתולע מבזה את המזבח. כלומר, בניגוד למומים בבהמות ועופות, שם הפסולים השונים קשורים לגוף הקרבן, הרי שבמנחה הבעיה הינה ביזוי המזבח שבמעשה ההעלאה.

² עיין במקדש דוד סימן לד אות ב, שדן האם מחוסר אבר בעוף הוא מדין מום או דין אחר.

מכל מקום, אף אם לא נקבל את ההצעה הקיצונית השוללת מעמד בעל מום ממנחות מכל וכל, עדיין יש חילוק משמעותי בין 'מומי' מנחות לבין מומים שבבהמות או שבעופות. המומים שבבהמה ובעוף נובעים מחוסר - חוסר הידור בבהמה, או חוסר בעצם העוף. במנחות, לעומת זאת, פסול מום נובע רק במקום בו יש ביזוי גמור של המנחה.

שוני זה בין הלכות מומים שבבהמה, בעוף ובמנחה, מתיישב גם הוא היטב בציר אותו מציגה המשנה שבסוף מנחות. קרבן הבהמה הינו קרבן יקר ומהודר. עובדה זו איננה פרט צדדי ומקרי, אלא היא משמעותית למהות הקדושה שבו: חלק מקדושתו המיוחדת של קרבן הבהמה נובע מחשיבות הבשר שנאכל על ידי המזבח. מכיוון שכך, פגיעה בבשרו מהווה פגיעה בקדושת הקרבן, ובעל מום פסול. קרבן העוף, לעומת זאת, על אף שיש בו הבאת בעל חי בעל חשיבות מסוימת למזבח, אין הוא קרבן חשוב כל-כך מצד כמות הבשר, אלא מצד העובדה שמדובר בבעל חי. ממילא, המום הפוסל הוא דווקא כאשר מדובר בחסרון בעוף עצמו, ולא בבשרו. בקצהו האחרון של הציר, במנחות, הפסול, אשר ייתכן כי כלל אינו נקרא מום, הוא רק כאשר ישנו ביזוי במעשה ההבאה עצמו.

ד. אכילת המזבח ומעשה ההקרבה

ההלכות שאותן ראינו עד עתה - הלכות קדימות והלכות מומים, מצביעות על כך שככל שאנו יורדים בסולם הנמשך מן הבהמה אל המנחה, כך יורדת חשיבות גוף הקרבן כלפי המזבח. הדבר מתבטא הן בקדימות הגוף החשוב יותר, והן בהקפדה הרבה יותר על דיני מומים.

ייתכן כי מנקודה זו ניתן להציע צעד נוסף. בקרבן הבהמה, עיקר חשיבות הקרבן הוא באכילת המזבח. עיקרה של המנחה, לעומת זאת, איננה באכילת המזבח, כי אם במעשה ההקרבה. טענה זו יכולה להיתמך בשלוש ראיות מרכזיות:

1. מקום הזריקה וההקטרה

שנינו במשנה בזבחים (כו, א):

נתנו על גבי הכבש שלא כנגד היסוד, נתן את הניתנין למטה למעלה ואת הניתנין למעלה למטה, ואת הניתנין בפנים בחוץ ואת הניתנין בחוץ בפנים - פסול ואין בו כרת.

ובגמרא (שם, ב) נאמר:

ואמר שמואל: פסול בשר, אבל בעלים נתכפרו; מאי טעמא? דאמר קרא: ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר, כיון שהגיע דם למזבח נתכפרו בעלים.

כלומר, על מנת שקרבן בהמה יכפר, אין צורך שזריקת הדם תבוצע במקום הנכון, וניתן להסתפק בעצם הגעת הדם למזבח. הגר"ז, בחידושו לזבחים דף יג ע"ב מבאר, כי בזריקת הדם שלא במקומו מתקיימת אכילת מזבח, אך לא עבודת המתיר. על כן יש ריזוי, אך אין היתר לבשר ולאומורים. מן האופן שבו הבין הגר"ז הלכה זו, אם כן, מתבאר היטב שעיקר הריזוי שבקרבנות הבהמה הינו באכילת מזבח ולא במעשה העבודה.

במנחה, לעומת זאת, נראה כי אין הקטרת הקומץ מועילה אלא בראשו של מזבח. לא מצינו כי ניתן לעשות מערכה על גבי הכבש או היסוד, ואף לגבי הסובב נחלקו התנאים (עיין זבחים סה, א). מכאן יש להוכיח, לכאורה, כי במנחות לא אכילת מזבח היא המרצה, כי אם מעשה העבודה.³

2. זריקה והקטרה ללא מזבח

הגמרא בזבחים (נט, א) דנה בשיטת רב, הסבור כי כשהמזבח נפגם כל קדשים שהיו שם נפסלים. הגמרא מקשה כי לכאורה רב סותר את עצמו, שהרי לגבי קטורת אמר רב כי ניתן להקטירה אף כשנעקר המזבח הפנימי. הגמרא מיישבת ש'מודה רב בדמים', וכתבו התוספות (נט, ב ד"ה עד) שרב מחלק בין קרבנות שיש בהם דמים, הנפסלים בעקירת המזבח, לבין אלו שאין בהם דמים, כגון קטורת ומנחות. אלו האחרונים, ניתנים להקטרה אף בלא מזבח. כלומר, על פי הבנה זו, לא רק קטורת, אלא אף הקטרת מנחה על המזבח החיצון אינה טעונה מזבח.⁴

מהו יסוד החילוק שבין דברים הצריכים מזבח גופו, לבין דברים אשר ניתן להסתפק בהם בקדושת מזבח?

³ אמנם, ניתן לטעון כי דין זה אינו נובע משינוי בין הלכות קרבן בהמה לבין הלכות מנחה, אלא משינוי שבין הלכות זריקה להלכות הקטרה. כלומר, ייתכן שאף בקומץ עיקר הריזוי הוא מצד האכילה שבו, אלא שכיון שהאכילה נעשית באופן של הקטרה, אין קיבול הקטרה אלא בראש מזבח.

⁴ יישוב אחר נמצא בדברי התוספות בדף סא. לדעתו, החילוק אותו מחלק רב אינו בין סוגי קרבנות, אלא בין פעולת הזריקה לבין פעולת ההקטרה. ועיין לעיל הערה 3. ישנה גם שיטה שלישית, שהבינה כי מדובר בחילוק בין מזבח הפנימי, שהוא מזבח הקטורת, לבין מזבח החיצון, שהוא 'מזבח הדמים' (המיוחס לרשב"א, מנחות ה ע"ב).

נראה, כי גדר אכילה יש רק בגופו של מזבח, שהוא 'שולחן' למקום⁵. אמנם קדושת העבודה על המזבח תלויה היא בקדושת המקום, ולא בחפצא של המזבח. על כן, אכילה מצריכה גופו של מזבח, ואילו עבודות אחרות יכולות להיעשות על מקום המזבח.

ובזאת יובן חילוקו של התוספות בין קרבנות בהמה, שעיקר בהם הוא אכילת מזבח, ועל כן צריך חפצא של מזבח, לבין מנחות, שעיקרן בעצם העבודה, ועל כן ניתן להסתפק בקדושת מזבח⁶.

ואם כנים הדברים, הרי שנמצאנו למדים כי בזריקת הדם, לעומת הקטרת הקומץ, ישנו צד להקל וצד להחמיר. זריקת הדם של קרבנות הבהמה, מאחר ועיקר חשיבותן באכילת מזבח בהן, צריך חפצא של מזבח, שהוא שלחן. מאידך, אף אם העבודה אינה מדויקת, והדם ניתן שלא במקומו, כל עוד הגיע לשולחן הרי בעלים נתרצו. בהקטרת הקומץ, לעומת זאת, אשר עיקר עניינו בעבודה שבו, אין צורך לחפצא של מזבח ושולחן, אך יש צורך בעבודה מדויקת – הקטרה במקום הנכון.

3. אם עלו לא ירדו

הראיה השלישית לכך שבהמות הינן 'מאכל מזבח', ואילו במנחות מעשה ההקרבה הוא העיקר, מתבססת על דין אם עלו לא ירדו. בריש הפרק התשיעי של זבחים, קבעה המשנה (פג, א) ש"המזבח מקדש את הראוי לו", היינו שבמקרים מסוימים קרבנות פסולים שעלו על המזבח לא ירדו ממנו. בגמרא בתחילת הפרק (פג, ב) הובאה מחלוקת תנאים בשאלה: מה נכלל בדין המזבח מקדש? לדעת רבי יוסי הגלילי בהמות בלבד נכללות בדין המזבח מקדש, ואילו לדעת רבי עקיבא אף עופות, אך לא מנחות. הגמרא מנגידה זאת לדעות התנאים במשנה (פג, א), הסוברים

⁵ ראה זבחים פז ע"א, חגיגה כז ע"א, מלאכי א, ז.

⁶ יש להעיר כאן למחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש (מנחות כז ע"ב) האם יש הקטרת קומץ פחות מכזית. התוספות (שם ד"ה יש) מקשה על שיטת רבי יוחנן, כי יש הקטרה בפחות מכזית, ממה שמצאנו בכמה מקומות שאם לא נשתייר כזית חלב מן האימורים לא זורק את הדם. ומשמע שאין הקטרה בפחות מכזית. ויישב שזוהי גזירת הכתוב מיוחדת במנחות. ולפי דרכנו יש לבאר, שבזבחים שההקטרה היא דין של אכילת מזבח, יש צורך בכזית, וכעין אכילת אדם. ואילו במנחות שהכפרה שבהקטרת הקומץ היא מצד העבודה, ניתן להסתפק בפחות מכזית. את ריש לקיש ניתן להבין או כסבור שגם במנחות הכפרה היא מצד אכילת מזבח; או שלדעתו שיעור כזית חל אף על הקטרה בתורת עבודה ולא רק על הקטרה בתורת אכילה. ואכמ"ל..

כי אף מנחות יכולות להיכלל בדין זה.

ישנן שתי אפשרויות בביאור מחלוקת התנאים. אפשרות אחת היא כי מוסכמת על כולם ההבנה כיצד המזבח מקדש, והמחלוקת היא בשאלה כיצד יש לראות את קרבנות הבהמה, העוף והמנחה. אפשרות שניה היא כי דווקא ראיית הקרבנות מוסכמת, והמחלוקת היא כיצד יש להבין את דין המזבח מקדש.

מאחר והתנאים תומכים דבריהם בפסוקים הנוגעים לדין המזבח מקדש, נראה כי האפשרות השנייה היא הנכונה. כלומר, אופן ראיית הקרבנות השונים מוסכם, והמחלוקת היא בביאור דין המזבח מקדש.

נראה, כי אפשר להעלות שתי הבנות מרכזיות בדין המזבח מקדש. האחת, שזהו דין בעבודת הקרבן. כלומר, מאחר הקרבן כבר הועלה על המזבח, הרי שאף על פי שהוא פסול, לא נורידו עוד. השנייה, שזהו דין בחפצא המועלה. כלומר, העלייה על גבי המזבח מקדשת אותו, ומשום כך הוא נשאר למעלה על אף פסולו.

מסתבר, כי התנאים שבמשנה, הסוברים שהמזבח מקדש בין בהמה, בין עוף ובין מנחה, מבינים שדין המזבח מקדש הינו דין בעבודה. משהגיע הקרבן לשלב מסוים בעבודה, אין אנו חוזרים ומורידים אותו למטה. על כן, אין מקום לחלק בין הקרבנות השונים. ואכן, הפסוק עליו הם מתבססים הוא "היא העולה על מוקדה", לאחר העלייה על המוקד אין עוד ירידה.

אמנם, התנאים בברייתא, אשר מחלקים בין סוגי הקרבנות השונים, מתבססים על הפסוק "כל הנוגע במזבח יקדש". פסוק זה אינו עוסק בעליה למזבח, אלא בהתקדשותו של החפצא הנוגע במזבח, ומסתבר כי לשם כך יש צורך דווקא בחפצא שיש לו קשר למזבח גופו. לאור דברינו לעיל יובן, שמאחר והמזבח הינו 'שלחן', הרי שדווקא קרבנות המוגדרים כאוכל הם אלו אשר יתקדשו על ידי המזבח. על כן, מוסכם הן על רבי יוסי הגלילי והן על רבי עקיבא כי מנחה אינה מתקדשת על ידי נגיעתה במזבח. השאלה השנויה במחלוקת ביניהם היא רק כיצד לראות את קרבן העוף – כדומה יותר לקרבן הבהמה או למנחה.

לסיכום פרק זה – הן לעניין זריקת דמים שלא במקומן, הן לעניין הקטרה בלא מזבח והן לעניין דין מזבח מקדש, אנו שבים ומגלים שקרבנות הבהמה קשורים לגוף המזבח באופן ישיר ומשמעותי יותר מאשר המנחות. זאת בעוד קרבנות העוף תופסים

ה. קדושת הקרבן

במשנה במנחות (ק, ב) אנו למדים:

המנחות והנסכים שנטמאו, עד שלא קדשו בכלי, יש להם פדיון, משקדשו בכלי, אין להם פדיון.

בגמרא, אנו מוצאים מחלוקת בין שמואל (ק, ב) לבין רב פפא (קא, א), האם קודם הקדשה בכלי ניתן לפדות דווקא מנחות שנטמאו או אף מנחות טהורות. על מנת לבאר את המחלוקת, נעיין בגדרי קדושת מנחה לעומת קדושת בהמה. בביאור המיוחס לראב"ד על מסכת תמיד, בראש המסכת, מבואר החילוק שבין קדושת מנחה לקדושת בהמה:

יש לומר דהיינו טעמא, דבהמה לאלתר ראוי להקרבה ואינה מחוסר מעשה רבה אלא שחיטה בלבד. אבל קטורת מחסרה מעשה רבה כגון כתישה, ומנחות בלילה, על כן לא קדשי קדושת הגוף בפה אלא בכלי שרת דוקא.

כלומר, בניגוד לבהמות, אשר קדושת פה מספיקה על מנת להחיל בהן קדושת הגוף, מנחות אינן מתקדשות בקדושת פה אלא קדושת דמים בלבד. סיבת הדבר, על פי הראב"ד, שמנחות זוקקות למעשים רבים קודם שיוכלו להיות לקרבן.⁸

במכתבים שבסוף ספר חידושי הגרי"ז על הרמב"ם (עמ' 162), במענה למכתבו של הגר"י אברמסקי, בעל החזון יחזקאל, דחה הגרי"ז סברה זו. הוא הוכיח מלבונה, שאף במקומות בהם אין צורך לשום מעשה, בכל זאת יש צורך בקדושת כלי.

⁷ מקור נוסף המצביע על הבדל בין בהמות לעופות ומנחות מצד מעשה ההקרבה, היא הדעה שרק בהמות מובאות בבמה, ולא מנחות או עופות (זבחים קיט ע"ב).

⁸ ברשב"א (שו"ת חלק א תשובה לא) ביאר את החילוק באופן שונה מעט, ולדעתו הוא נובע מעצם העובדה שהתורה ציוותה לשים את המנחות בכלי שרת. מכאן, הסיק הרשב"א, שהקדושה נוחתת דווקא על ידי הכלי. אמנם, בדברי הרשב"א, אף על פי שעמד על המקור להלכה, לא נתברר עוד טעמה.

ביאור אפשרי לטעם ההלכה המצריך קידוש כלי במנחות אנו מוצאים בדברי האו"ש (מובאים בריש ספר זרע לאברהם). הוא מסביר, כי בניגוד לעופות ובהמות, אשר מהוות יחידה אחת מתחילתן, המנחות מורכבות מחמרים נפרדים זה מזה, כגון חיטין. הכלי נצרך על מנת לצרפן ליחידה אחת, ועל כן רק שם הן מתקדשות בקדושת הגוף.

כתוצאה מקושיות אלו מגיע הגרי"ז למסקנה כי:

ודאי אין הדבר תלוי אם צריכים כלי שרת או לא. אלא בעיקר דינן הן חלוקין זה מזה. דבהמה קדושת הגוף שלה על ידי דין קדושת פה, ובמנחות ושאר דברים הקריבים אין בקדושת פה שלהן רק תורת קדושת דמים בלבד... ואין צורך לשום סברות וטעמים על זה כיון שכך הוא מעיקרי הדינים.

כלומר, לדעת הגרי"ז ההבדל שבין אופן התקדשות המנחות לאופן התקדשות הבהמות והעופות אינו נובע מהבדל טכני של מחוסר מעשה, כי אם מהבדל שבסוג הקדושה: קדושת המנחה שונה ביסודה מקדושת העוף והבהמה⁹.

נראה, כי מחלוקת המיוחס לראב"ד והגרי"ז ביסוד קדושת המנחה, היא היא מחלוקת שמואל ורב פפא האם ניתן לפדות מנחות טהורות קודם שנתקדשו בכלי. דעת שמואל, כדעת המיוחס לראב"ד, הינה שקדושת מנחות שווה באופן עקרוני לקדושת הקרבנות, אלא שקודם שימה בכלי נחשבות המנחות כמחוסרות מעשה, ועל כן אין הם מתקדשות קדושת הגוף על ידי הקדשת פה, כי אם קדושת דמים בלבד. ממילא, ככל קדושת דמים אחרת, הרי הן נפדות אף בטהרתן.

רב פפא, לעומת זאת, סבור שקדושת מנחה שונה היא באופן עקרוני מקדושת קרבן הבהמה. על כן, אף שקדושה זו דיניה דומים לקדושת דמים, מכל מקום אין היא קדושת דמים, אלא קדושת מנחה קודם השמה בכלי, ועל כן לא ניתן לפדות אותה כל עוד לא נטמאה.

הגרי"ז עצמו אינו מבאר את ההבדל שבין שני סוגי הקדושות, ואף משמע ממנו כי מדובר בגזירת הכתוב, שאין לחפש לה סברות וטעמים. אך אם כנה טענתנו, לגבי ההבדל שבין קרבן הבהמה לבין המנחה, הרי שהחילוק שבין סוגי הקדושות מתבאר יפה. קדושת הבהמה נובעת מגופה ובשרה המיועדים למזבח, וגוף ובשר אלו קיימים כבר בשעת קדושת הפה. קדושת המנחה, לעומת זאת, נובעת מן העבודה שתיעשה בה, ולא ממנה עצמה. על כן, הקדושה הנוחתת עליה בעת קדושת הפה נמוכה יותר, ומקבילה לקדושת דמים מבחינת חומרתה, ורק עם ההשמה בכלי, בעת תחילת

⁹ וראה ביאור הרב גרבוז במנחת אברהם: "ונראה לבאר בזה דחלוק קדושת דמים דמנחה קודם קידוש כלי, משאר קדושת דמים, כגון במקדיש עצים ואבנים, או מעות לדמי קרבן או מנחה. דהיכא דמקדיש סולת למנחה, אף על גב דעדיין לא הוי קדושת הגוף, אבל לא הוי סתם קדושת דמים. אלא, הסולת כבר חשיב דאית ליה שם קרבן מנחה, אלא דעדיין לא הוי קדושת הגוף. אבל אית ליה כבר שם קרבן מנחה ולא הוי כסתם עצים ואבנים"

העבודה, תתגבר קדושה זו ותקבל את מלוא חומרת קדושת הגוף. מהו דינם של עופות? הגרי"ז, כמקור לכך שבהמה מתקדשת כבר על ידי הפה, מביא את הפסוק "ואם בהמה אשר יקריבו ממנה קרבן לה' כל אשר יתן ממנו לה' יהיה קדש" (ויקרא כז,ט). בפסוק מוזכרת בהמה ולא עוף. בגמרא בתמורה (יא, ב) מסתפק רבא האם דין מסוים הנלמד מפסוק זה (המקדיש רגל בהמה לעולה) שייך דווקא בבהמה או גם בעוף, והגמרא מסיקה 'תיקו'. כלומר, אף כאן אנו רואים את העוף כעומד באמצע בין הבהמה לבין המנחה.

ניתן לראות עמדה אמצעית זו כמתבטאת גם בהלכות הפדיון – המנחה יכולה להפדות, כיון שקודם שהתחילה העבודה בה אין קדושתה חמורה. הבהמה יכולה להפדות, כיון שהקדושה שוכנת בבשר גופו, וממילא שוויו נתפס בקדושה. העוף, לעומת זאת, מחד יש חשיבות מסויימת לגופו, ועל כן כבר מעת הקדשת הפה יש בו קדושה חמורה שלא יכולה להפדות. מאידך, קדושת העוף אינה נובעת מגודל המתנה למזבח (שהרי אין בו כמעט בשר), אלא ממאמצו של העני להביא את העוף, ועל כן שווי הבשר אינו משקף את הקדושה, ופדיון אינו יכול להועיל בו כלל.¹⁰

נמצאנו למדים, כי הציר שהוזכר במשנה בשלהי מנחות, משפיע לא רק על דינים נקודתיים כגון מומים ואופן הזריקה, אלא גם על עצם קדושת הקרבנות השונים – כפי שציין הגרי"ז, קדושת הגוף של הבהמות ושל המנחות חלוקות בעצם זו מזו, ואם כנים דברינו, נובע חילוק זה מכך שקרבן הבהמה עיקרו בבשר הנאכל על המזבח, בעוד שהמנחה עיקרה במעשה ההקרבה עצמו, ולא בתוצאת האכילה על המזבח. אנו רצינו להוסיף עוד על דברי הגרי"ז, ולטעון כי ספק הגמרא בתמורה האם לשייך את העוף אל הבהמה או אל המנחה, נובע ממקומו הייחודי של קרבן העוף בציר המדובר – שהרי יש כאן בשר הנשרף על גבי המזבח, אך הוא מועט, ועיקר חשיבות הקרבן במאמץ אותו עושה בעליו העני על מנת להביאו.

מעשה הקרבן

לאחר שעמדנו על ההבדלים שבאופי קדושת סוגי הקרבנות השונים, נפנה לעיין במעשי הקרבן. כבסיס לעיוננו ישמשו דברי רבי שמעון בריש מסכת מנחות (ב, ב):

¹⁰ ועיין רמב"ם (איסורי מזבח ו, ד) שחידש שעופות אינם נפדים משום שאינם בהעמדה והערכה, ובגמרא במנחות (קא, א) משמע שלא כדבריו, ראה קרן אורה שם (ק, ב ד"ה והרמב"ם).

כל המנחות שנקמצו שלא לשמן - כשירות ועלו לבעלים לשם חובה, שאין המנחות דומות לזבחים, שהקומץ מחבת לשום מרחשת - מעשיה מוכיחין עליה לשום מחבת, חריבה לשום בלולה - מעשיה מוכיחין עליה לשום חריבה, אבל בזבחים אינו כן, שחיטה אחת לכולן, וזריקה אחת לכולן, וקבלה אחת לכולן.

רבי שמעון מצביע על הבדל מכריע בין קרבנות בהמה לבין מנחות. קרבנות הבהמה, על מיניהם השונים, כגון אשם, שלמים או עולה, מוקרבים כולם באותו האופן. אין הבדל בין שחיטת בהמה זו לבהמה אחרת, או בין קרבן זה לקרבן אחר.¹¹ במנחות, לעומת זאת, שינוי מין המנחה מהווה גם שינוי במעשיה - אינה דומה עשיית מנחה חריבה לעשיית מנחה בלולה. רבי שמעון אף גוזר מכך נפקא מינה - מנחות שנקמצו שלא לשמן כשרות, שהרי מעשיו של האדם מוכיחים לאיזו מנחה הוא מתכוון. באופן כזה, כוונתו לשם מנחה שונה אינה יכולה להשפיע. בקרבנות בהמה, לעומת זאת, עבודות הקרבנות השונים זהות. על כן, המקבל דם שלמים, לדוגמא, ומכוון לשם דם עולה, אין במעשיו כל סתירה לכוונה לשם עולה, ומשום כך הקרבן אכן נפגם ואינו עולה לבעליו לשם חובה.

בהמשך הסוגיה מתברר, כי ישנה מחלוקת אמוראים בביאור המדויק של דברי רבי שמעון. מכל מקום, דבריו מצביעים על הבדל יסודי בין מנחות לבין זבחים; המנחות מובדלות זו מזו במעשיהן, ועל כן המעשים מוכיחים לשם איזו מנחה מכוון העושה. זאת בניגוד לזבחים שבהם מעשי ההקרבה דומים מאד זה לזה, ורק כוונת העושה מפרידה בין הקרבנות.

נראה, כי החילוק שאותו מדגיש רבי שמעון קשור קשר הדוק לחילוק שהעלינו לעיל בין קרבן הבהמה לבין המנחה. בקרבן הבהמה, קדושת הקרבן נובעת מהיותו מאכל מזבח. העבודות כולן לא נועדו אלא להכשיר את הדם והבשר לעלות על גבי המזבח, ועל כן הן זהות בקרבנות הבהמה כולן. במנחות, לעומת זאת, טמונה הקדושה בעבודה עצמה. על כן, שינוי המנחות מוביל לעבודה שונה, באופן המביא לשינוי המעשים.¹²

¹¹ עי' תוס' מנחות (ב, ב ד"ה שחיטה וד"ה זריקה) שדנו מדוע הניואנסים שבין מעשי הקרבנות השונים לא סותרים את העיקרון שעליו הצביע רבי שמעון.

¹² ועיין מנחות קד ע"ב "א"ר יצחק: מה נשתנית מנחה שנאמר בה חמשה מיני טיגון הללו? משל למלך בשר ודם שעשה לו אוהבו סעודה ויודע בו שהוא עני, אמר לו: עשה לי מן חמשה מיני טיגון כדי שאהנה ממך", יובא להלן.

גם בהקשר זה, נמצא את העופות במעמד ביניים. מחד, מעשה המליקה בחטאת העוף ובעולת העוף יכול להיראות כשווה. למעשה, מדובר במעשה שונה – בחטאת העוף נמלק סימן אחד בלבד, ואילו בעולת העוף שניים. בנוסף חטאת העוף נמלקת למטה, ואילו עולת העוף למעלה, על גבי הסוכב.

והנה, במשנה בזבחים (טו, ב), אנו מוצאים את דעת רבי יהושע:

עולת העוף שעשאה למטה כמעשה חטאת לשם חטאת - ר"א אומר: מועלים בה, ר' יהושע אומר: אין מועלים בה.

ביאור טעמו של רבי יהושע מופיע להלן בגמרא (טו, א):

אמר רב אדא בר אהבה, אומר היה רבי יהושע: עולת העוף שעשאה למטה כמעשה חטאת לשם חטאת, כיון שמלק בה סימן אחד - נמשכת ונעשית חטאת העוף.

מדובר בחידוש מופלג – מאחר שמעשה חטאת העוף שונה ממעשה עולת העוף, כאשר הכהן מקריב את עולת העוף באופן שבו אמורים להקריב חטאת העוף, העולה הופכת, לדינים מסוימים, כחטאת. בכך, שוב, תופסים העופות מעמד ביניים בין הבהמות למנחות. בקרבנות בהמה, המעשים כה זהים לזה, עד שאין בכוחם למשוך את הקרבן לשם אותו הקרבן לו מכוון הכהן. סוף סוף, אין המעשה מלמד על שם הקרבן. במנחות, לעומת זאת, המעשים כל כך מזוהים עם סוג המנחה וממילא מחולקים זה מזה, עד שאין בכוח ההקרבה שלא לשמה לפגוע במנחה, שכן המחשבה מנוגדת לחלוטין למעשה הנעשה. בעופות, מחד יש שינוי במעשים, אך בכל זאת ניתן לבצע את מעשה החטאת על העולה ולכוון לשם חטאת. כתוצאה מכך, אנו פוגשים בקרבן העוף את דעתו המחודשת של רבי יהושע, כי עולת העוף שעשאה לשם חטאת וכעין חטאת, אכן 'נמשכת ונעשית חטאת העוף'.¹³

¹³ הרמב"ם, בהלכות מעילה פרק ג הלכה ז, אכן פוסק כדעתו של רבי יהושע לגבי עולת העוף שעשאה כחטאת. אמנם, לגבי מנחה שנעשתה שלא לשמה, פסק הרמב"ם בהלכות פסולי המוקדשין פרק טו הלכה ב שלא כרבי שמעון, אלא כסתם משנה, שהקומץ מרחשת לשם מחבת אין המנחה עולה לבעלים. אמנם, נראה כי הרמב"ם אינו מכחיש את היסוד עליו הצביע רבי שמעון, אלא רק את יישומו לגבי דין שלא לשמה, ולדעתו דין שלא לשמה מועיל שלא יצאו הבעלים לשם חובה, אף כשהמחשבה מנוגדת ניגוד גמור לעשייה בפועל. ואכמ"ל.

אם כך, כפי שלגבי קדושת הקרבן מצאנו הבדלים מהותיים בין סוגי הקרבנות השונים, הנובעים ממהותם השונה, כך גם לגבי חילוק המעשים שבין מיני הקרבנות שבכל סוג וסוג. ככל שעבודת הקרבן חשובה יותר, כך חילוק המעשים יהיה משמעותי יותר. ככל שהחשיבות ניתנת להעלאה על גבי מזבח, תפחת משמעותם של חילוקי המעשים¹⁴.

¹⁴ הערת עורך (י.ק.): קרבן עוף מקודש ממנחות כפי ששנינו: "עופות קודמין למנחות מפני שהן מיני דמים". לדעת הרב ברוך, יתרון הקדושה בעופות הוא משום ריבוי אכילת מזבח, שהרי הדם נחשב כ"אוכל" חשוב יותר מאשר קמח. הוא סמך את שיטתו על דברי התוספתא "פרים קודמין לאילים שכן נתרבו בנסכים וכן אילים לכבשים כבשים לשעירים שכן נתרבו באליה". הסבר זה הוצע בניגוד לרש"י שפירש כי יתרון העופות נובע מכך שהן מיני דמים וכפרתן מרובה. לדעת הרב ברוך, כוונתו היא שמאחר ורוב הקרבנות מכפרים על ידי דמים, על כן נודעה עדיפות לקרבן בעל דמים על פני מנחה שאין בה דמים. אך שוב דחה פירוש זה, שהרי המשנה אינה עוסקת בדין תדיר קודם, כי אם בדין מקודש מחברו, ומה בכך שרוב הכפרות נעשות בדם. אולם, יותר נראה להסביר את רש"י על פי מה שכתב במנחות (ח, ב): "מיני דמים - חמורה כפרתן דעיקר כפרה בדם כתיב כי הדם הוא בנפש יכפר". לפי הסבר זה, המופיע גם בחידושים המיוחסים לרשב"א, ההבדל בין עופות למנחות אינו משום יתרון כמותי של ריבוי אכילת מזבח, כי אם יתרון איכותי ומהותי הקשור למידת הכפרה הקיימת דווקא בהקרבת דם החי. לאור חילוק זה, ניתן גם לפרש את ההבדל שהביא המחבר בהמשך, בין מיני דמים למנחות לגבי זריקת דם שלא במקומו. כלומר, במיני דמים זריקה שלא במקומו מכפרת משום שהדם הגיע למזבח, כפי שמורים דברי שמואל: "פסול בשר, אבל בעלים נתכפרו מאי טעמא דאמר קרא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר, כיון שהגיע דם למזבח נתכפרו בעלים". כמובן שאין זה שייך במנחות שאינן מיני דמים.

גם דין הקרבה בלי מזבח מתפרש על פי חילוק זה, כפי שהסבירה הגמרא (זבחים נט, א): "כדאמר רבא מודה היה ר' יהודה בדמים, הכא נמי מודה רב בדמים". ועיין שם (ס, א) שרש"י פירש: "מודה ר' יהודה בדמים - דאע"ג דאמר רבי יהודה כל העזרה מקודשת הני מילי להקטיר חלבים אבל לזריקת דמים לא". כלומר, לא בהבדל בין הקרבת בעלי חיים למנחות אנו עוסקים, שעיקר ההקרבה בבעלי חיים היא אכילת המזבח, אלא דין מיוחד בדם. ומסתבר שהיינו משום שדין הכפרה שבדם שהוא הנפש אינו אלא על המזבח, בניגוד למנחות שאין בהן דם. על פי כל הנ"ל, נראה שיש מקום להבחין הבדל מהותי בין הקרבת בעלי חיים משום שמתקיים בהם כפרת דם שהוא הנפש. הבנה זו היא בניגוד להצעת הרב ברוך הרואה את עיקר החשיבות של הקרבת בעלי חיים מצד אכילת המזבח שבדם, שאינה שונה מהותית מאכילת מזבח שיש באימורים ואולי אף במנחות.

כאמור, הרב ברוך התבסס על דברי התוספתא "פרים קודמין לאילים שכן נתרבו בנסכים וכן אילים לכבשים כבשים לשעירים שכן נתרבו באליה". מכאן הטענה שריבוי אכילת מזבח גורמת לריבוי קדושת הקרבן. יש להעיר, שאין מדברי התוספתא ראייה ברורה ליסוד זה. הרי התוספתא

המרבה והממעט – בגוף ובמעשה

נמצאנו למדים, כי עיקר חשיבות הקרבן בבהמה הוא משום מאכל מזבח, בעוד שחשיבות הקרבן במנחה הוא משום עבודת המנחה. והנה, מצינו בגמרא במנחות (קד, ב):

רבי אומר: אשר יקריב קרבנו לכל נדריהם ולכל נדבותם אשר יקריבו לה' - הכל באין בשותפות, לא סילק הכתוב אלא מנחה, שנאמר: נפש. אמר ר' יצחק: מפני מה נשתנית מנחה שנאמר בה נפש? אמר הקדוש ברוך הוא: מי דרכו להביא מנחה? עני, מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו לפני. א"ר יצחק: מה נשתנית מנחה שנאמר בה חמשה מיני טיגון הללו? משל למלך בשר ודם שעשה לו אוהבו סעודה ויודע בו שהוא עני, אמר לו: עשה לי מן חמשה מיני טיגון כדי שאהנה ממך.

רבי מבאר, כי בניגוד לכל הקרבנות, אשר יכולים להיות מובאים בשותפות, בעלי המנחה יכול להיות אדם אחד בלבד, ולא ניתן להביאה בשותפות. המקור לכך הינו המילה 'נפש'. מיד לאחר מכן מובאות שתי מימרות של רב יצחק הנוגעות למנחה, כאשר הראשונה נלמדת אף היא מן המילה נפש, בעוד שהשנייה הינה כללית.

חותמת: "אימתי בזמן שבאו אחד אבל הבא ראשון קרב ראשון הבא אחרון קרב אחרון". אם כן, אפשר לפרש שהקדמת פרים לאילים, עקב ריבוי אכילת מזבח, אינה אלא דין קדימה, אבל אין בה משום ריבוי קדושה, שהרי כאשר יש רמות שונות של קדושה, מקריבים את הקדוש אפילו אם בא אחר כך כמו שלמדנו: "שלמים של אמש, חטאת ואשם של היום, שלמים של אמש קודמין, דברי ר"מ וחכ"א חטאת קודמת, מפני שהיא קדשי קדשים" (זבחים ז, ב).

תשובת הכותב (ב.ו.): שתי הערות בביאור המקורות:

א. לעניין פירוש רש"י בזבחים - דומני שפירוש המילים 'כפרתן מרובה' שונה מ'כפרתן חמורה'. בנוסף, פירושו של רש"י באותו העמוד לכך שקרבנות בהמה קודמים לקרבנות עוף הוא "זביחת סכין ועוף במליקה וזבחים חשיבי מפני שמצותן מרובה שכל הקרבנות באין מהן". משתמע אם כן שרש"י בסוגיה זו נמצא בהקשר של ריבוי פעמים כראיה לריבוי קדושה. והמעין יבחר. ב. לעניין התוספתא והשאלה על מה הכלל 'הבא ראשון קרב ראשון' חל, עיין בניסוח הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין פרק ט, ובכסף משנה שם הלכה יא משמע שהכלל אינו חל על קדימות כבשים לאילים, וכתב שבתוספתא יש טעות סופר.

ולגופו של עניין: חשיבותה של אכילת הדם כמכפרת אינה מוטלת בספק (ודוק - אכילתו ולא מעשה זריקתו, שהרי דם שהגיע למזבח מכפר אף בלא מעשה הזריקה הנכון, כפי שמוכח מן התוספות זבחים כו ע"ב ד"ה ואי שלא במקומו, ועיין חזו"א זבחים ח, ד), ומכל מקום נראה בעיני שלאור הציור שנסק במאמר, אין לומר כי חשיבותו של הדם היא השורש לחשיבות קרבנות הבהמה, כי אם להפך - מאחר ועיקר עבודת קרבנות הבהמה הינה אכילת מזבח, על כן הרכיב החשוב ביותר הוא הדם, שהוא הנפש ואכילתו מהווה את עיקר אכילת הבהמה.

נראה, כי הגמרא הביאה כאן דרשות אלו, כיון שהן מבהירות את דברי רבי. המנחה המובאת על ידי העני, אין עיקרה בשוויה. עיקרה הוא בעני המביא אותה, אשר מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב נפשו לפני הקב"ה. זאת הסיבה כי מנחה אינה באה בשותפות. דבר שעיקרו בתוצאה, מתנה שחשיבותה בשוויה, ניתנת להיעשות בשותפות. אך נתינה שעיקרה בעצם מעשה הנתינה, אינה יכולה להיעשות על ידי שניים, שכן כל עניינה במעשהו הגמור של היחיד.

רב יצחק מוסיף ומבאר, שזוהי הסיבה לחילוק המעשים הקיים במנחות, חילוק עליו עמדנו בפרק הקודם – במשל אותו מביא רב יצחק, אין שמחתו של המלך בשובע לו הוא זוכה, אלא בעובדה שאוהבו מוכן להשקיע את זמנו ומרצו ביצירה של חמישה מיני טיגונים שונים. ההשקעה בהגשה ובפעולת הנתינה מחליפה את ההשקעה בשווי, שאותה לא יכול האוהב העני לעשות.

נראה, אם כן, שדברי המשנה האחרונה במסכת מנחות, אותם הבאנו בראשית דברינו, מהווים מפתח להבנת שני צירים עיקריים בעולם הקרבנות, צירים המשפיעים על הלכות רבות – ציר חשיבותו של גוף הקרבן, וציר חשיבותו של מעשה ההקרבה¹⁵.

¹⁵ לא נוכל להמלט מהערה לדבריו המפורסמים של הראי"ה קוק, הסובר שלעתיד לבוא יוקרבו מנחות בלבד. לאור כל האמור לעיל, דומה כי דבריו אמורים במציאות אשר בה האדם מכיר בחשיבות המעשה לעומת התוצאה; רק בעולם כזה, תהיה עבודת ה' המשובחת נעשית במנחות דווקא. אמנם, בעולם המעריך את 'מבחן התוצאה', לא ייתכן שלגבי עבודת ה' יהפך האדם פתאום למי שאינו מתעניין בשווי ובערך. ואכמ"ל.